

DIARIO DLINHA VIAXE DE NAZONALISTAS. GALEUZCA

(Continuazón)

A maor parte deles visten a roupa de mendigochoales. Soio temos audiencia as representazóns e as nais dos presos que, cómo as mulleres de Esparta, alentan aos seus fillos: pra novas pelexás. Arrodeánnos os oficiaes da prisión que, cando encomenzan os goras, bótannos fora aos rolos.

Xanto con Batista, Riera i Punti e Pau Vila.

Imos logo ao casal das Emakumes -que tamén se contan por milleiros e que son unha das forzas máis valentes do nazonalismo- e deiquí ao campo de San Mamede. Aparéz Otero Pedrayo que ven de xantar con Estelrich.

No campo axúntanse máis de 30.000 persoas. Cando aparecemos nos na tribúa presidencial estoupa unha ovezon que non ten fin. Panos no âr, goras, berros de loita: as nais erguen no outo aos seus pequenos, como as mullerciñas do tempo de San Lois cando se falaba de Xerusalén. Eu teño nas mans a bandeira de Galeuzca entre as de San Jordi, Cataluña i-Euzkadi. Presíntese a loita liberadora. Con nos, na presidencia, contamos dazaséis deputados a Cortes, que non sei si terán pulo pra decirlle ao Goberno da mañitude desta festa.

Aitúan, entre espatadanzis e fiandeiras, máis de 3.200. O intre no que sae a bandeira basca -levada pol-o porteiro do Athletic- e todos caen axoellados e o rapaz axíta-a sobre as cabezas dos atretas, é dunha emozón sin par. Aquelas trinta mil persoas reventan outra vez en goras que xa é tempo de que resoen na concenza e na sensibilidade da Europa nova. Pro alá van catorce anos do paito de Versalles!

Safmos do campo entre lusco e fusco e soio topo un borracho que por certo pasa o tempo dando vivas a Hespaña.

Vou cear con Otero Pedrayo e converso con ele hastra perto das tres da mañán, pónndo-o en antecedentes de todo o que foi acontecendo na viaxe dende Compostela. O gobernador -que prohibíu o alarde e non perdonóu meio pra deslocir a diada- non pode impedir, nin con toda a sua policía, que nesta noite manífica as rúas de Bilbao reventes en milleiros de canzóns patriótecas i-en goras da máis eispresiva siñificazón.

1 agosto.

Érgóme cunha fadiga que me caio. As nove saio nun auto co-a Srta. Urcelay, Isusi e Rezola, meus tres millores amigos de Euzkadi, pra Donostia. Detémonos uns intres en Cestona e logo en Loyola onde, na verdade, soio me chaman a atenzón unhas lápidas de mármore todas encheitas de letreiros bascos. ¿Supoñen unha fraudicazón dos xesuitas diante o nazonalismo? ¿Siñifican un xesto de sinceridade da Compañía, eiquí, no seu país natal, onde non ten que finxir sentimentos nin dobregarse a eixixenzas estranas?... O resto non me intresa: nin capela, nin mosteiro, nin santa casa; ren. Ar xelado de total-as mansións xesuítecas, riqueza valdeira de todo sentimento artísteco, e fumes de turismo beateiro nú de emozón relixiosa.

Azpeitia. O paisaxe, sempre amabre, húmido, verdecente, máis doce -moito máis- que pol-as montanas de Bizcaya, matízase de costruzóns da máis ergueita e sensibre eleganza. Imos decorrendo pobos nomeados en todol-os roteiros plutócratas, e nos nosos ouvidos semella que se debruzan total-as notas do gran mundo escritas pol-os xornaes da corte dende a Rexenza. Lasarte: autódromo, golf, perfumes de París, ouro dos máis vellos bancos londinenses...

Chegamos a San Bastián e directamente imos à Audiencia pra sabere do resultado do proceso Idiáquez. Xa remataron e non topamos a ninguén que nos dea novas. Este proceso é por demáis curioso: dous homes pelexan;

cando un dos loitadores está a cair, chega o seu irmán que o olla en trance de morte, sae na súa defensa e mata ao agresor. Proceso. Os xurados non entenden nin unha verba de castelán, e coidando que emiten un veredito ausolutorio, responden a contrarias e o irmán salvador -Idiáquez- é condeado a cadea perpetua. Xa na rúa os coitados xurados coñecen as consecuencias tráxicas da súa confuseón, e fan público que eles non falan máis que eusquera, que non entenderon as preguntas que se lle fixeron e que querendo ausolvere a Idiáquez resulta que o condearon; queren deixar a súa concenza tranquila. Entón os xurados son procesados «por quebrantamiento del secreto sumarial». Este segundo proceso é o que rematou denantes de chegar nós.

Lévanme ao Hotel Arana, encheito de maquetos bañistas. Logo nun café (esquecínme do nome) teño unha longa conversa con cataláns e bascos compañeiros de viaxe. Pergúntolles, agora xa un pouco lonxe, qué lembranzas trouxeron do meu país, coal é a lembranza que fica máis prendida neles. Veleiquí as respostas:

Pau Vila.- Galiza parecéume un pobo de chan riquísimo pro que non lle tira toda a súa ventaxe. Os homes tiveron que fuxir e as mulleres teñen de sustituilos afastándose das suas aitividades naturaes. Cando Galiza se governe por sí teño a certeza de que a emigrazón evitaráse e as xentes poderán restituirse aos seus traballos propios, i-entón veráse qué rico pobo é.

Rezola.- O que máis me impresionou foi a paisaxe e a orixinalidade e rexa personalidade do seu pobo; a depresión políteca xeral e a espranza que esperta o galeguismo.

Dr. Xirona.- A torre da Berenguela e o empuxe esgrevio dos Ultreyas.

Pich.- A paisaxe, o carácter dos galegos e o entusiasmo dos galeguistas. En oposición: o hespañolismo incomprendible de algúns

galegos, a indifrenza da maoría diante o movemento galeguista, e a propensión ao caciquismo persoal. .

Rosquellas.- Galiza está ben disposta pra recoller a semente nazionalista, entre outras razóns porque aínda o pobo conserva a súa língoa. O problema fica en sementar ben.

Batista i Roca.- O que máis me impresionou foi o elemento humano, o pobo: os labregos pol-as rúas de Compostela na diada nacional. Seméllame que a muller é a forza máis rexa da súa raza. Percébase logo o esquecemento en que os gobernos da Hespaña tiveron ao seu país, hoxe probe, pro aínda encheito de mañíficas posibilidades que teñen de dare seu froito cando se restitúa a personalidade nacional. O intre está a chegar: pol-o renacemento xeral do celtismo no que Galiza é un episodio, pol-o rexurdimento das nacións peninsulares hastra agora agriloadas pol-a hexemonía de Castela, e porque a intelitualidade está en pé de guerra e na intelixenza está sempre a certeza da vitoria.

Muñoz Castanyer.- Impresionóume o sentimento relixioso que aletexa en toda a vida galega, e tamén a exquisita calidade dos intelectuales, todos eles nas vangardas do galeguismo. O pulo das mocidades e a orgaización de *Utreya*.

Irujo.- As rúas baixas. E o forte contraste entre a intelitualidade, vinculada ao nacionalismo -máis que en ningún outro movemento nacionalista da península, e acaso como en calquera dos máis rexos do mundo- e a despreocupazón aparente da burguesía por estes problemas. É terra de contrastes, que se olla tamén entre a vida amable da costa e a probeza do interior.

Xulio R. de Oyaga.- A xuventude. Contando con ela e un pobo sin esperanza, o pobo por forza ten de sere nacionalista.

Todos xuntos imos logo ao *Eusko Piskundia* (Renacemento basco) club nacionalista, moi ben posto, con grande luxo, onde se xunta a élite

donostiarra. Pergunto pol-o insiñe P. Donostia que está de repouso fora da cidade e teño con ele unha longa confrenza por teléfono.

Eiquí coñezo a D. Isaac L. Mendizábal, home de grande simpatía e dunha erudición pouco vulgar. Rexenta unha editorial que leva dous séculos de traballo. Semella home rico, fidalgo, que traballa por patriotismo e non por necesidade. Dime cousas moi interesantes, ten en venda máis de un milleiro de libros, dos que leva publicados en eusquera un quince por cento. Asegúrame que os escritores máis apreciados no idioma indíxena son o Padre Mendiburu, no século dazaoito, e na actualidade o romancista Domingo Aguirre e o poeta Xavier de Lizarde. Os libros en eusquera véndense especialmente na mocidade. O núcleo intelectual máis rexo -díme- radica en Bilbao, cerne do nazionalismo. Leva publicados diferentes libros de rezo, un da súa autoría. O primeiro libro que apareceu en eusquera data do 1545 i-é na Biblioteca Nacional de París onde se conserva o exemplar único que se coñece. Vai sere reeditado en facsímil.

Mendizábal percorréu casi todo o mundo e non coñece Galiza. Fálame con sabenza e moito tino de Rosalía, Curros e Brañas: Nunca ouvíu falar de Pondal.

Lévannos ao Museo de San Telmo que me paréz un pouco abandonado, sendo de grande riqueza e de imenso intrínseco etnográfico.

Imos despóis ao casal de Acción Nacionalista, onde se recollen as esquezas do nazionalismo. Nótase axiña que Acción é moito máis probe que o Partido Nacionalista e non está tan ben organizada, mais na verdade teño de confesar que os seus afiliados son dun sentimento arredista que non desmerece do das xentes do Partido. Convidannos tamén, xentilísimos.

Alá pol-as sete damos un mitin no teatro dos *Pospolillas* (nenos nazionalistas). Escóitannos máis de dous milleiros de persoas: cegos, soldados, mulleres do pobo, damas carregadas de brilantes que viñeron en autos espléndidos, vendedores de xornaes, obreiros, navieiros millonarios.

O teatro non ten palcos vin cadeiras de preferenza i-elo da un ar de fraternidade ao comicio que nos impresoa. Conmove ollar con qué simpatía e sinxeleza conversan xentes das máis opostas crases sociaes. Falamos Ernandorena, Pau Vila, Pich, Batista i Roca e a final eu. Cada un na, sua língoa e todos nunha ergueita arela de independenza. O púbrico estoupa en ovazóns cramorosas que semellan non ter fin. Estóu sorprendido. Eu coidabá a Donostia infruída pol-o imenso porcentaxe de estranxeiros que a viven e visitan, é vexo agora o empuxe da reaición nazonalista tan forte acaso como nas terras de Bizkaya. Fixen un dos discursos máis violentos da miña vida e a moitedume acompañóume nele apoiando miñas tesis apaixonadamente.

Despóis de xantar imos gostar un cafecino no H. Europa cos irmáns de Cataluña, e logo todos xuntos visitamos o local do Partido Nazonalista. Van con nós algunhas seoras, entre elas unha rapaza fermosísima, admirabile, cautivadora que se chama María Xosé Ganuza (ela di, está craro, Ganuza tar Mari Josep). Fáise unha pequena festa hastra meia noite pois a policía chega a prohibire que se cante nos locaes nazonalistas despóis desta hora, namentras consinte abertos os cabarets, cafés de cante e outros divértimentos hastra a mañanciña.

Maripepiña, adorabile, canta *Itxasuan laño dago, Abeztu Ezkotarrá, Ortzia Izar Edena*, e outras canzóns belísimas. Unha delas préndeme que me cativa, e a rapaza tradúceá:

Anxeliño do ceo
como unha estreliña;
eu quérote a ti máis
que o paxaro à sua cría.
No mar hai néboa
hastra a barra de Bayona,
eu quérote a ti máis

que o peixe às ondas.

¿Por qué Maripepiña fáime lembrar a Xohána d 'Arc? É doce como ela, e soave, e tenra, e dunha inxenuidade de nena; e como ela guerreira, valente, alentadora. Xa pasou tamén as suas presecuzóns e calquera día voltará a cair na cadea. Como Haide de Aguirre en Bilbao é a orgaizadora das emakumes, como ela é muller de grande fortuna e outísima categoría social, e como ela o sacrificou todo, no millor da vida, a esta tarefa de sere útil ao seu pobo.

2 agosto.

Sáimos pra Tolosa onde repousamos no batxoki, estupendo, que costou perto de catro millóns de reás e foi feito, como todol-os batxokis, con aizóns de cinco e dez pesos. Volto a topar ao grande tolosán Mendizábal que me agasalla cun libro de leituras pra escola, en eusquera, como endexamáis olléi de millor feito.

En longa ringleira de autos enfiarnos as terras de Nabarra; Bizkaya e Guipúzkoa fican atrás. Qué impresións levo destes terras?

Que o nazonalismo e o carlismo conqueriron nelas à totalidade da poboazón indíxena, aquele cunha ventaxe do oitenta por cento sobre éste que hoxe ou, mañán será ausorbido pol-os patriotas. Inevitabilmente. Que dentre os pobos con personalidade dabondo pra sinalar unha rexa difrenzazón cos seus veciños, Euzkadi ocupa o primeiro lugar, mais ten en sí dos nemigos considerabres: un a perda do idioma que, contra todo o que me falen, eu vin que apenas é praiticado fora de unha minoría pequenísima; outro que estas fondas difrenzazóns raciaes latexan na maor parte dos bascos como un sentimento pro non como un estado de concenza.

O Partido Nazonalista ten na sua ventaxe contar cunha orgaizazón perfeita como non terá semellanza no mundo. Esta orgaizazón -que abrangue a vellos, nenos, mulleres, obreiros, empregados, rentistas, etc.-,

dalle forza económea pra pór na práitica cantos proieitos queiran maxinar e supón unha continua movilizazón políteca, en control esaitísimo, que eu olléi confirmando esta afirmazón de Arbeloa que suscribo: si da noite pra a mañán Euzkadi ficase ceibe, o partido en meia hora substituiría todol-os órgaos de poder e administrazón de tal xeito que nosa vida estatal non se demoraría dez minutos. Asombróume o sistema outamente democráteco de eleizón pra directivos e a autoridade destes, xa eleitos, que fica omnímada, indiscutibre; eu vin que pra un nazonalista as decisións do presidente do Euzkadi Buru Batzar poden máis que as dun xefe de goberno.

Efeitivamente, como xa supuña, o nazonalismo (Partido e Acción) non dispoñen de núcreos inteleituas; descontadas algunhas eisceizóns os inteleituás bascos ou lle son nemigos ou indifrentes, que é moito peor. En troques conta co-as masas proletarias.

Dixéranme os catalans -i-eu puiden comprobalo en parte- que o que lle falta ao nazonalismo é temperamentos polítecos dirixentes. En parte, pois si ben é verdade que con respecto a Madrid non tiran nin tiraron endexamáis as ventaxes que estaban en condizóns de conquistar, nin souperon posibilizar a tempo un Estatuto que xa debería estar en funzóns, tamén é certo que souperon prantear seu probrema na políteca de Europa cunha eficacia e unha oportunidade superiores à dos cataláns e non dispuñan de homes como Cambó en trato diario cos homes de Estado máis nomeados do noso tempo. Teño pra mín que hoxe as cancilleirías seguen con máis intrés o desenrolo do nazonalismo basco, que os avances do catalanismo.

Deixo estas terras con mágoa. O pobo, a ferver, agarda o intre de botarse na loita defiñitiva; a vitoria é cousa descontada, garantida. Mais non sei si os dirixentes terán pulo pra dispor o intre da pelexa; duvido que recelen e deixen perder esta ocasión que nunca lles voltará tan favorabre. Qué dór si toda esta paixón se perdera no xogo dunhas eleizóns a deputados!

Xa andamos pol-o amplo val de Ergoyena. No noso auto, a conversa técese en col do San Miguel de Aralar onde fai pouco se fixo unha xuntanza de máis de vinte milleiros de mendigoxales. Ascendemos às outuras de águia de Lizarraga. Alá enriba, no máis outo dun penedo, que me fai lembrar nosa Pena Corneira ribeirán, un fato de rapaces nabarros coas bandeiras bicrucíferas bota no ar o ululo dun irrinchi que nos arrepía. Lembro as loitas carlistas. Acougamós. Presentazóns. Entre os catrocentos homes que están na nosa espera, aperto a man dun galego, o Dr. Bescansa.

Troca a paisaxe. Agora longas planuras, pó, ar abafante, cigoñas... un noi sei qué de Castela. Diante de nós val un autobús encheito de mozos que cantan:

Suene el irrinchi intrépido,
gora la bandera escotarra,
corra la sangre hispana
mientras dure la invasión.
Unámonos todos los vascos
y olvidemos nuestras penas
y rompamos las cadenas
del yugo franco-español.
Unámonos sin cesar
que la victoria nuestra será.
Gora Euzkadi escatutá.

O nazionalismo eiquí, ten un certo ar de requetés.

Pouco despóis das once xa imos pol-as rúas de Estella, cidade da que non gosto e discúlpenme a sinxeleza. Seméllame Medina do Río seco, ou Penafiel, ou Simancas ou calquera das vilas casteláns. Cheira a faraña, a óleo, a pantrigo. Lévannos ao pazo dos reises de Nabarra (século XII), ao fermoso mosteiro de San Pedro da Rúa, do mesmo tempo, ao casal dos Santos... todo moi intresante, pro todo requeimado, resexo. O pazo de Fr.

Domingo de Estella gostaríame si non-me lembrase aqueles pazos de Valladolid que cheiraban a bestas e a coiros. En San Pedro -(hastra eiquí a lembranza do meu país!)- ollo unha reliquia de San Andrés deixada pol-o obispo de Petrax cando ía en pelerinaxe a Compostela.

Xantar de honra no batxoki cun bó discurso -arredista do presidente do concello Fortunato Aguirre. Paixón arredista no ambiente. Falamos tamén Galdeano, Navascués, Muñoz Castañer e máis eu. Remato de comprender a, traxedia des tas terras de Estélla pol-a paisaxe casteláns e pol-o sentimento bascas, onde se mantén aínda o fogo das loitas carlistas, ande os monárquecos -hespañolistas- e os nazonalistas, ódianse con furor de séculos. O xesto dos patriotas eiquí ten un dramatismo que arrepía.

Sáimos pra Olite, acompañados de máis de douscentos nazonalistas, entr-eles o presidente do concello de Ciego (Alava). O castelo de Olite é dun romantismo suxeridor. Volto aos meus dez anos fundidos nos romances de Ortega e Frías e Fernández e González. Por eiquí xa o hespañolismo está en maoría.

Tafalla, onde se nos recibe con bandearas de Euzkadi i-Hespaña xuntas. Receizón no concello. Viño de honra no batxoki. Discursos de Pau Vila e outro meu, obrigado a pedido insistente porque xa non teño forzas nen folgos. Un rapaz, pésimo poeta, dí uns versos que recenden arredismo. Falo cun castelán que maldice do seu país. Escarnadas, núas, sanguñentas i-heroicas terras éstas onde estése aínda a vivir unha xesta medieval máis ben pra dita en romanceiro. Eu estóu aboiado, xa nin sea qué pensar. Dunha parte síntome isolado, estrano, incompatibre con esta xeografía que repudio; da outra préndenme estas xentes que berran: contra a xeografía, contra a historia, contra calquera dereito ou obriga, pol-a nosa vountade de homes somos bastos e denantes estamos con Donostia que con Hespaña.

Sáimos pra Pamplona. Pecho os ollos e procuro durmir pra non ollar esta paisaxe. Espértame no Carrascal un vento alocado de mitoloxía que

me pon medo nos hosos. A planura de Noaín; Irujo lembra a pelexa con estas verbas a final: e a pesar de Noaín, somos bascos.

En Pamplona un recibimento apoteóseco. As xentes fai duas horas que nos agardan. Entramos no batxoki baixo un túnel de espadas cruzadas que manteñen co-as suas mans de ferro os mozos arredistas. Discurso formidabre de Urmeneta que adica a sua millor ispirazón a nosa Rosalía, outro de Mireu de Suiza, unha rapaza que paréz feita con sangue de María Pita, e outro de Batista i Roca. A final falo eu en longa arenga guerreira. Viño de honra. Un rapaciño, que recende simpatía, ofréceme a sua faixa verde de espatadanzi que agora eu teño no meu casal de Esposende, na panopria, como unha banda de condestabre. É unha das lembranzas pra mín máis estimada.

Imos dar o pésame aos fillos de Aguerre (presidente da Solidaridad de Obreros Navarros), que morréu hoxe. Recíbenos un irmán do malogrado loitador, -que nos fala cunha serenidade de santo; é obreiro tamén, e tamén nazonalista dos ben probados. A escea pásase non escritorio acugulado de libros -Historia, Arte, Socioloxía- onde latexa ainda o recordo do bón cidadán.

Banquete sin discursos. Logo café no *Eusko-Euskoechea*. Durmimos no Hotel Maisonave que me fai lembrar aquelas fondas inhóspetas e resésegas de Badaxoz, que non esqueceréi namentras viva.

Día 3

Adiante no roteiro. Pasamos perto do mosteiro de Xavier, casal dos derradeiros defensores de Nabarra. Goñi eisprícanos todo. Pica na esquerda o mosteiro de Léide onde se gárdan as cinsas dos reises. A historia zoa nos nosos ouvidos. Detémonos en Liédena -xa na fronteira- e pomos os seguintes telefonemas que eu redaito:

«A Perea.-Bilbao.- Al abandonar Euzkadi saludamos nombre patriotas gallegos y catalanes autoridades Acción Nacionalista haciendo votos libertad patrias respectivas. Esperámosle sábado Barcelona.-Batista.-Casas”.

«Presos nacionalistas cárcel Larriñaga.-Autoridades partido nacionalista y delegaciones patrióticas Cataluña y Galicia al abandonar Euzkadi os enviamos fraternal agur envidiando vuestro sacrificio por Patria. -Dotxandabarat.-Batista.-Casas”.

«Gárate.—Bilbao.-Al abandonar Euzkadi representaciones catalana y gallega Galeuzca queremos expresar autoridades partido nacionalista gratitud imperecedera por atenciones recibidas suplicando trasmitan nuestro agradecimiento a entidades patrióticas, esperando sabrán perseverar heroica actitud aún ante persecuciones injustas de que fuimos testigos. Por libertad nuestras Patrias respectivas. Aurrerá. --Batista.-Casas”.

«Ministro Gobernación.-Madrid. -Nacionalistas catalanes y gallegos vémonos necesidad hacer presente V. E. que de uno a otro linde Euzkadi presenciamos persecuciones y atropellos hermanos vascos que mueven nuestra protesta contra representantes V. E. negación rotunda principios libertad democracia que creíamos esenciales régimen republicano.-Batista i Roca.-Casas.-Dr. Jirona”.

Estes telefonemas foron postos às once é coarto pol-a telefonista Srta. Xusta Iriante.

Pasamos pol-o pantano de Jesa deténdonos no mesón de Carrica. Ollanse ao fondo as cumes dos Pirineos en azús esvaldos do paisaxe pictórico.

Deixamos Nabarra, este grande drama histórico que ainda ninguén sabe como rematará. Levo na man o mapiña en cores que a deseña entre Araba, Bizkaya, Guipúzkoa, Laburdi, Benabare e Zuberoa; véxoa co-as suas cadéas no grande escudo da patria ensoñada; na profisión de fe destes

créntes, parezme que foi ela que escribiu o Janú-Goikua eta Lagi-Zarra que é a primeira decrarazón deste grande credo étnico, mais con todo eu veño de ollar un país que atreveríame a xulgar anti-Euzkadi. É moita a coraxe dos nazionalistas, moita a forza do seu partido, moito o que pode a vountade dun pobo disposto a todo con tal de crebar as suas cadeas, moitas as ventaxes que reportaría aos nabarros a sua vinculazón ao país basco, mais eu dou por certo que Nabarra resolveráse nun arredismo pecho nos seus lindeiros aituás.

Xa corremos por Aragón. Coyos, pinchazos, paludismo, xeofísica, brasfemias, i-esa cantiga que chaman a jota e que non comprendín nunca.

Jaca, Cillas... Revívese o movemento de Galán. Aquí estaban os cañóns, eiquí cairon os primeiros feridos, eiquí foron afusilados.

En Huesca xantamos no Hotel San Lorenzo, i-eu vóume afeitar nunha barbería onde teñen cita total-as moscas do mundo, onde aínda se fan trenzas pra mulleres con cabelos de mortas e aínda se locen frascos de almíbare con samisugas pra apoplétecos. Qué noxo!

Uns señoritos mais cursis que os repolos dín non sei qué das nosas falas e das bandeiras que levamos nos autos e logo, como si nos insultasen, chámannos separatistas e botan a correr. Boeno.

Continuamos. Nun auto Dotxandabarat, Batista, Isusi, Goñi e máis eu. Goñi, que é un rapaz que en cada verba dá a parir unha sorpresa, eisprícanos xeolóxicamente a paisaxe con sabencia nada vulgar.

Xa con noite chegamos a Almasellas, primeiro pobo catalán, onde nos agardan os veciños co-as autoridás e música. Os nenos das escolas cantan en roda de nós un alalá que lles ensinou seu escolante:

Meu amor, meu amoriño,
onde estás que non te véxo,
mórrome de soedades
e día e noite en ti penco.

Asegún me dí un cativo, este escolante escríbese co de Pontedeume e trócanse xornaes, canzóns, postaes, etc.

Continuamos o noso camiño. Os cataláns, xa na sua terra, semella que renacen: falan máis, móstranse máis ledos.

En Lérida fannos un bó recibimento, autoridades e pobo. Receizón na Comisaría da Xeneralidade e no Concello con discursos do deputado a Cortes Humberto Torres, de Irujo e unhas verbas miñas. O concello decráranos hóspedes de honra, no Hotel España, e pon nas nosas mans unha tarxeta que dí:

«Homenatge als nacionalistes bascos i gallecs al seu pas per Lleida. Ciutat, 3 d 'agost de 1933”.

Despóis da ceia, na Poeria, en compañía de total-as autoridades, fánnos serenata o *Forment de la Sardana*, o *Orfeo Lleiditá* e a *Esbart Dansarie*. Outra vez temos de falar, ésta dende unha xanela, a unha moitedume imensa que enche a praza.

Lléida dende logo -unha cidade fermosa, rica, boa, de xentes moi xentís- non me paréz terra moi catalanizada. Por calquera recanto, onde hai unha bandeira co-as barras, non falla endexamáis a tricolor; onde teñen un retrato de Maciá, dependuran outro de Alcalá Zamora. A conllevancia. Nas tendas, cafés, etc., todoi-os letreros en castelán. Moi poucos falan en língua catalán, e as xentes ríronse a encher cando Irujo lles falou en eusquera. Qué máis? O tíduo ben siñificativo do Hotel España, e o discurso do Sr. Torres que, xira a cotío en col deste pensamento: «Euzkadi, Galiza, Cataluña y por encima de todo España”.

Fuxo sin sere notado e voume deitar. Isusi, meu benquerido Isusi, comprende a miña preocupazón e ven conversar comigo longamente. Coincidimos en total-as nosas ideas.

4 agosto.

Os compañeiros de viaxe van ollar a Seu Vella da que gostan moito. A mín non me espertan hastra o intre da saída pra que poida repousar máis. Otero non parece, con Castelao ninguén conta i-é natural que aínda me agarden algúns traballos. Todos entenden que a miña resistencia vai finando.

Perto das dez saímos pra Poblet, mosteiro fermosísimo, xoia das máis estimadas da histórea e das artes cataláns, que nos amostra con detimento o arquiteito César Martinell. Eiquí recibimos os cumprimentos dunha delegazón de Unió Democrática, que chega de Barcelona.

Saímos pra Tarragona. Eu volto a fuxir sin sere visto e vou xantar a unha taberna na praza do concello, en procura dun tipismo que non encontro. Seguen os letreiros en castelán. Xuntámonos no café Europa, onde non se escoita verba en catalán. Os patriotas non calan a sua pesadume. Aparéz Bon, o caricaturista, na sua camioneta bohemia feita pra aboiar a parbos e novos ricos. Os xornaes dándonos benvindas.

Moito castelán e algúns murciáns e andaluces. Renart afástame destas angueiras e lévame ao balcón de Pilatos. Deus lle pague, meu bon amigo, a salvazón. Gozo unha das emozóns máis fortes da miña vida. Qué diferente esto do meu país, e con todo qué impresoante! O mar chan, relocinte como aceiro, casi quedo; cheiro, de sal que se entra pol-os folgos. Na costa oliveiras, casas braneas, palmeiras... Estánse a ollar os barcos de Roma cos mercadores. Latinidade, esto que eu comprendín sempre e non sentira nunca. Imperio.

Alá pol-as cinco proseguimos viaxe pra Sitges; nun auto Dotxandabarat, Batista e máis eu. Eiquí agárdanos Carrasco Formiguera. Un té no casino. Supereleganzas; na piscina cocotes dos millores cabarets do mundo e fidalgos degostadores das máis raras eisquisiteces. Eiquí, na sua terra, fica Planas, noso respeitabre amigo e compañeiro de viaxe a quen non esqueceremos en moito tempo.

En Pedralves ordéase a caravana, aumentada por autos con novas representazóns.

A chegada a Palestra é indescribible. Agárdannos milleiros e milleiros de cidadáns, con bandeiras de total-as orgaizazóns patriótecas, entoando *Els Segadors*. Representazóns da Xeneralidade e Concello saúdannos. Entre as comisións vexo un grupo de galegos co-a bandeira do noso país que mantén ergueita o irmán Lois Suárez. No casal de Palestra o mestre Pompeu Fabra dinos un discurso de benvida, e outro Armengol de Llano en nome do Concello. Respondémoslle Teodor Hernandorena e máis eu. Percebo cualquier incidente entre un fato de mozos -con certeza das xuventudes católicas- e Badía, rexente dos Escamots. A moitedume obríganos a sair à xanela. Falamos Isusi, Hernandorena e máis eu que digo unhas verbas violentísimas que o pobo acolle con ovazóns eleitricantes. Este discurso promoverá incidentes graves dos que me ocuparéi. Fála logo, a pedido do púbrico, Maspóns i Anglasols o loitador nazonalista máis xurdio e ben querido dos patriotas.

Fánme unha pequena interviú pra a “Vanguardia”.

Invitados por Jaume Rosquelles -nosso inestimable compañeiro de viaxe- imos aos estudos de Radio-Associació que ele preside. Unha copa de xampaña e outro discurso, esta vegada aos radiointes. Teño nas minas verbas unha lembranza pra os profesores Albert del Castillo e Calvet, da nosa Universidade, que tanto nos axudan no noso movemento. Falan tamén a Srta. Paz Cistiaga e Irujo por Basconia. Escrebimos unhas lañas no álbum da radio e tíranse máis fotos. Na rúa, ao decatarse o pobo da nosa saída, tribútanos novas ovazóns.

Ceamos na intimidade no *Nouvelle Hotel*, onde temos o aloxamento.

Todol-os xornaes adícanos verbas de cumprimento afervoadamente fraternas. Rossend Llates, dí nun tongo artigo en «Publicitat»: con Galiza i-

Euzkadi xúntanos a coincidencia na doitriña... cataláns, bascos e galegos temos que darlle un senso auténtico à revoluzón.

A “Veu» diz: a liberdade de cada un será a garantía da liberdade de todos; o convivio das nazóns hispánicas nunha laboura colectiva, darálle aos nosos pobos un ideal común e fixaraos nunha realidade xeográfica i-económica e tamén nunha concenza histórica e nunha irmandade espritoal.

“Humanitat», que olla en Cataluña como a irmán maor dos outros pobos ibéricos, eispecialmente de Euzkadi e Galiza, dí que xa conqueridas algunhas reivindicazóns teñen de se sentir ligados a aquelas terras irmáns como se sentiron nos tempos da escravitude.

Pau Vila fai un longo artigo en “Publicitat” documental, e apreséntanos a Otero, a Castelao e a mín con verbas cativantes. Dí que o feito de procurar reconquerir a prena persoalidade xunta agora a tres pobos que de lonxe se entendían e agora se poñen en conversa.

A «Rambla”, di que bascos e galegos ollaremos logo abrentes de liberdade; ficamos certo desto, engade, como cataláns e como demócratas republicáns.

5 agosto

Toda a empresa catalán, sin eisceizón, continúa a ocuparse de nós e reseña nos seus termos a nosa chegada. A empresa de Madrid desfigura-a tendenzosamente procurando unha nova situazón de violencia. O «Sol” (día 5) dí que se escoltaron morras á Hespaña, na rúa i-en Palestra. A mín atribúeme estas verbas:

“Galicia, tierra oprimida, víctima de un país que pretende dominarla por la fuerza, os trae un saludo fervoroso. Con el polvo de la tierra extranjera que nos vimos precisados a pisar para venir a Cataluña, venimos a daros un abrazo y a unirnos en él para arrancar la soberanía indiscutible a que tienen derecho los pueblos libres, dueños absolutos de sus destinos».

«A B C» (tamén día 5) dí que eu arrinquéi *el caluroso aplauso de la concurrencia*, ao afirmar que me xulgaba satisfeito de non ollar, entre as bandeiras dos nosos pobos, aquela outra que nos ofende. Di tamén que os bascos “se hallan en un grado de indecible excitación”.

Estas duas informazóns promoven un discurso no Parlamento hespañol de Pérez Madrigal, apoiado por Royo Vilanova e unhas verbas de outro louco que berra dende a tribúa púbrica. A maor parte da empresa galega recólleas pra ferir ao nazonalismo e inxuriarnos-a nós. O partido galeguista de Vigo, encheito de medos, pubrica a seguinte nota da que, certamentes, hoxe están arrepentidos:

“Faro de Vigo”, en un editorial que publica en su número de ayer, reproduce frases que estima de carácter separatista, y las presenta como pronunciadas recientemente en Barcelona, por dos diputados de conocida filiación en el Partido Galeguista.

»Se trata, sin duda, de un error de información, que es de justicia subsanar. El único diputado gallego que estuvo en Barcelona, con motivo de la visita a que el editorial se consagra, es el señor Otero Pedrayo, el cual no tomó parte en los actos donde se dijeron tales expresiones, ni puede considerarse, por tanto, responsable de que hayan sido emitidas.

“Las reseñas periodísticas de todas las tendencias, han puntualizado nombres de la persona o personas a quienes corresponde la paternidad de tales frases; que ciertamente tienen autores suficientemente responsables, si bien ajenos totalmente a los cuadros del Partido Galeguista”.

Chegóu de Madrid Otero Pedrayo, pro Castelao e Picallo non aparecen.

Imos comprimentar ao presidente de Cataluña, que nos recibe na Generalitat. A escea pásase conforme ao protocolo. Batista i Roca fala o primeiro e dí:

“Honorable Sr. President: En retornar a la Pàtria, després del viatge per Galícia i Euzkadi, és per a nosaltres la primera preocupació venir a saludar-vos com a la més alta representació de Catalunya.

A ella, a través de la vostra persona, voldríem fer arribar les cordialíssimes demostracions de simpatia que a Galícia i a Euzkadi hem rebut els catalans i les aclamacions que per a ella hem escoltat arreu, eixides de llavis deis pobles gallec i basc.

La causa d'aquesta simpatia que la nostra terra pertot desvetlla, creiem, Sr. President, que radica en el fet que Catalunya simbolitza avui la llibertat, i en Vesperit generós i universal del nostre nacionalisme. El nom de Catalunya fa néixer avui l'amor i l'esperança d'un demà millor en l'ànim dels patriotes de Galícia i d'Euzkadi, que com en la dita clàssica esperen que de l'Orient els vingui la llum.

Expressió d'aquesta simpatia i comunitat d'ideals, és l'acte d'ara, en el qual em correspon l'honor de presentar-vos, Sr. President de Catalunya, els representants de Galícia i d'Euzkadi.

Les relacions de comupentració espiritual entre les tres nacionalitats han arribat ja a tal grau de maduritat, que mans més altes que les d'aquells que les han iniciades poden ja acollir-les amb amor per qué amb majors coneixements puguin ésser endegades rectament per al millor reeiximent dels nostres comuns ideals.

I no voldria acabar, Sr. President, sense reiterar-vos l'Expressió del meu lleial homenatge a tot el que simbolitzeu per als catalans.

Logo adiantome eu e leio o seguinte discurso:

“Honorable Seor Presidente: Meu país tivo a honra de recibir fai algúns días a visita dunha diñísima delegazón catalán. De como alí foi acollida, as verbas amabres e xentilísimas do Sr. Batista i Roca acredítano millor do que eu.

Pra retribuir os cumprimentos dos vosos compatriotas cábenos a honra cativante de presentarnos no voso país e, nesta representazón, a lediza inmerecida de ser recibidos pol-o honorabre seor Presidente de Catalunya.

Desmintiría a vountade do noso pobo, si neste intre non elevase a V. H. as nosas homenaxens máis rendidas. Díñese aceptalas e trasmitir ao nobre pobo catalán as probas máis firmes da nosa adhesión.

Galiza e Catalunya, xuntas por tantos inquedos e tantas arelas, apértanse unha vegada máis no firme desexo de continuar os roteiros groriosos que a Histórea nos asiñalóu e que en hora malfadada se crebaron.

Unha vegada este desexo noso de colaborazón patrióteca con voso pobo, perfilóuse nun paito que todos lembramos. Nosa representazón parlamentaria fixo honra á doitriña que entón se sustentóu. Agora as novas xeracións da miña pátreas, siñando o paito de Compostela, dispóñense a pór en práctica a tesis doutrora co-a rotunda firmeza á que nosa diñidade e consciencia cevil nos obrigan.

Díñese recibir o honorabre Sr. Presidente a rexa eispresión da miña afervoadas simpatía persoal”.

O presidente do E. B. B. lé a seguinte coartela:

“Jaun agurgarria: Euzkadi, Catalunya'ra rator, eta sure aurrian jartzen dan une ontàn, agertu naidu, bera dan besela, bere jaskera'kin. Orregaitik eskeiñi nai disút, aurreneko agurra, gure izkuntzian, gure errien zigortuta dagoan izkuntzian, euskera ederrian. Agur bada jauna, agur, euskadi'ko errian isenian».

Despóis, en hespañol, dí:

“Honorable Presidente de Cataluña: Mi País os saluda y en vos saluda a toda la Nación catalana, y os muestra su gratitud sincera y afectiva por la visita que hace unos días hicieron a nuestra Patria dignísimos

representantes de vuestro Pueblo, para intensificar los lazos de unión entre nuestros países.

Este afecto que por el Pueblo catalán siente el Pueblo Vasco y que es recíproco del vuestro al nuestro, no se ha creado ahora, pues como V. H. bien sabe, nosotros en repetidas ocasiones hemos probado nuestra sincera adhesión al problema nacionalista de Cataluña, a la cual el Pueblo catalán ha correspondido con igualdad de sentimientos y vos mismo, en gesto que no podremos olvidar nunca, habéis estado con nosotros en los momentos de dolor, interviniendo a favor de nuestros presos y al aceptar últimamente la Presidencia de Honor de la Junta de Socorros constituida en Cataluña, pro-damnificados por las inundaciones en Guipúzcoa. Mas toda esta cordialidad y este afecto que de verdad satisfacen mutuamente a nuestros Países, vienen acompañados de las amarguras de la hora presente.

Nosotros que al advenimiento de la República, lo dimos todo; nosotros que somos republicanos de antes, mucho antes del 14 de abril; nosotros que llevamos en nuestra misma entraña un caudal inagotable de esencia democrática; nosotros, en fin, que en el cambio de régimen sentimos nuestra alma henchida de esperanzas de redención, hemos visto con dolor que la situación de nuestro problema, parece afanarse en agravarlo.

Honorable Presidente: No exponemos nuestros dolores y nuestras angustias espirituales como manifestación de desaliento de nuestro País, hoy más que nunca enardecido en el amor a su Patria, sino por tener el convencimiento pleno de que los dolores que nuestra Patria sufre han de hallar eco en el ánimo justo y generoso de Vuestra Honorabilidad, que siempre se ha manifestado dispuesto a salir en defensa de toda causa de Libertad y de Justicia, y tened entendido que nuestro País en justa reciprocidad, estará siempre a vuestro lado, cuando de defender vuestra soberanía se trate.

Euzkadi aspira vanamente hasta ahora, como Catalunya con mayor fortuna, al reconocimiento de un derecho, disponiendo libremente del desenvolvimiento de su personalidad nacional.

Al rendir hoy homenaje a la Catalunya rediviva, lo hacemos con la firme convicción de que estos actos de confraternidad, entre nuestros Pueblos respectivos (frágiles separados e invencibles al aunar sus fuerzas), han de contribuir grandemente a crear un nuevo orden de relaciones entre los Pueblos Peninsulares y un futuro de Libertades y justicia en la vida de Euzkadi y Cataluña.

Recibid, Honorable Presidente, los respetos y sinceros afectos del admirador de vuestros constantes sacrificios por la Libertad de nuestro Pueblo”.